ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ, ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ ΚΑΙ ΦΥΛΟ

Τζένη Καβουνίδη, Ερευνήτρια ΕΚΚΕ

Ως όρος, ο κοινωνικός αποκλεισμός ήταν άγνωστος μέχρι πριν από λίγα χρόνια. Σήμερα, ωστόσο, χρησιμοποιείται ευρύτατα. Τον συναντούμε όχι μόνο σε συνέδρια ή συσκέψεις όπου εξετάζονται πτυχές της κοινωνικής πολιτικής αλλά συχνότατα και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Η εντυπωσιακά ταχεία διάδοση του όρου οφείλεται στην υιοθέτηση του όρου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, στην τοποθέτηση του στόχου της καταπολέμησής του ανάμεσα στις προτεραιότητες της κοινωνικής πολιτικής, καθώς και στη διάθεση σημαντικών κοινοτικών πόρων για την εφαρμογή σχετικών προγραμμάτων. Αλλά αν και ο όρος "κοινωνικός αποκλεισμός" μας έχει γίνει πια γνώριμος, το περιεχόμενό του παραμένει ασαφές. Αυτό ισχύει ακόμα και για τα κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρά το γεγονός ότι η τελευταία έχει παίξει τόσο σημαντικό ρόλο στη διάδοση του όρου.

Η Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει χρησιμοποιήσει τον όρο "κοινωνικός αποκλεισμός" για να ομαδοποιήσει τις καινούργιες μορφές αποστέρησης που άρχισαν να διαμορφώνονται από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και που αποδίδονται σε μεγάλο βαθμό σε οικονομικές και κοινωνικές διαδικασίες όπως στη διαδικασία της οικονομικής και κυρίως της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης με τα συνακόλουθα υψηλά επίπεδα ανεργίας καθώς και στη διαδικασία της μαζικής μετανάστευσης προς τις χώρες-μέλη της Ένωσης. Βασικό στοιχείο αυτών των μορφών αποστέρησης είναι ο πολυδιάστατος χαρακτήρας τους. Τα άτομα αποστερούνται όχι μόνο σε έναν τομέα όπως το εισόδημα, η απασχόληση, η εκπαίδευση, η υγεία ή η στέγαση, αλλά αποστερούνται ταυτόχρονα σε διάφορους τομείς (Karantinos and Cavounidis 1992).

Η Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεώρησε ότι η φτώχεια και οι άλλες μορφές αποστέρησης που συνδέονται με αυτές τις διαδικασίες περιορίζουν την πρόσβαση σε βασικά κοινωνικά δικαιώματα και επομένως τη δυνατότητα να συμμετέχει κάποιος/κάποια ως "πλήρης" πολίτης της κοινωνίας. Εκφράστηκαν φόβοι ότι ο αποκλεισμός σημαντικού τμήματος του πληθυσμού από το συνήθη τρόπο ζωής και τα δικαιώματα που απολαμβάνουν οι πολλοί απειλεί την επίτευξη της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής. Για το λόγο αυτό η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού αποτέλεσε αντικείμενο πολλών προγραμμάτων της Ένωσης, ενώ διατέθηκαν αξιόλογα κονδύλια για την υλοποίησή τους (Καβουνίδη 1996).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός ορίζεται συνήθως αρνητικά, σε σχέση με τα κοινωνικά δικαιώματα που θεωρούνται να εμπεριέχονται στη λεγόμενη "κοινωνική ιδιότητα του πολίτη" ("social citizenship"). Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη είναι εκείνη η διάσταση της έννοιας του πολίτη που αναφέρεται στην άσκηση κοινωνικών δικαιωμάτων όπως εκείνων της εκπαίδευσης, της υγείας ή το δικαίωμα σε εισόδημα που να επιτρέπει

έναν αποδεκτό τρόπο ζωής. Ο κοινωνικός αποκλεισμός παραπέμπει στην παρεμπόδιση της άσκησης αυτών των κοινωνικών δικαιωμάτων. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτά τα κοινωνικά δικαιώματα δεν είναι πάντα νομοθετημένα ή κωδικοποιημένα σαν τέτοια. Αλλά σε όλες τις χώρες-μέλη είναι γενικά αποδεκτό ότι ο κάθε πολίτης δικαιούται να απολαμβάνει ένα ορισμένο επίπεδο και ποιότητα διαβίωσης, αν και το ελάχιστο επίπεδο που θεωρείται ότι δικαιούται κανείς διαφέρει αρκετά ανάμεσα στις χώρες-μέλη (Καβουνίδη 1996).

Βασικό, λοιπόν, σημείο αναφοράς για τον κοινωνικό αποκλεισμό είναι η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη. Σήμερα η έννοια της ιδιότητας του πολίτη και των διάφορων διαστάσεών της, όπως η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, βρίσκεται στο επίκεντρο πολύ πλούσιων προβληματισμών. Διεξάγονται γόνιμες έρευνες και συζητήσεις για την έννοια αυτή στους χώρους της κοινωνικής ιστορίας, πολιτικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας και της κοινωνικής πολιτικής.

Σύμφωνα με τον Tilly (1995), το ανανεωμένο ενδιαφέρον που σημειώνεται σήμερα για την ιδιότητα του πολίτη προέκυψε σαν αποτέλεσμα των πρόσφατων πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων στην Ευρώπη από τη μια μεριά και της πρόκλησης των μεταμοντέρνων θεωρητικών ρευμάτων από την άλλη. Από τη δεκαετία του 1960, τα καινούργια κοινωνικά κινήματα όπως το γυναικείο και εκείνα της ειρήνης, της οικολογίας κ.λπ., έκαναν στροφή από την παραδοσιακή πολιτική προς τη διεκδίκηση και επιβολή της ταυτότητάς τους. Ταυτόχρονα, το μεταναστευτικό ρεύμα προς ορισμένες χώρες της Ευρώπης συνοδεύτηκε από πολιτικές συζητήσεις για τα δικαιώματα του πολίτη και για το ποιος πρέπει να θεωρείται πολίτης του έθνους-κράτους καθώς και από πιέσεις από ορισμένες πλευρές για τον περιορισμό της μετανάστευσης. Επίσης, τις τελευταίες δεκαετίες, πολλές δυτικές χώρες που αντιμετώπιζαν σοβαρή δημοσιονομική κρίση ξεκίνησαν προσπάθειες για τον περιορισμό των υφιστάμενων δικαιωμάτων σε κοινωνικές υπηρεσίες, υγειονομική περίθαλψη, επιδόματα ανεργίας κ.λπ., που μέχρι τότε είχαν θεωρηθεί κατακτήσεις δεδομένες, μη αναστρέψιμες. Αυτές οι εξελίξεις ώθησαν τις ερευνητικές αναζητήσεις για την ιστορική καταγωγή των δικαιωμάτων του πολίτη και για το μέλλον των δικαιωμάτων αυτών. Σύμφωνα με τον Tilly (1995), ανάμεσα στα σημαντικά ερωτήματα που έχουν προκύψει από τη διασταύρωση των παραπάνω εξελίξεων και που πρέπει να διερευνηθούν είναι:
1) Τι είναι η ιδιότητα του πολίτη; Από πού προήρθε; Πώς διαφοροποιείται και πώς αλλάζει;
2) Τι σχέση έχει η ιδιότητα του πολίτη με τις ταυτότητες που αναπτύσσουν και χρησιμοποιούν οι άνθρωποι στην καθημερινή τους ζωή, όπως εκείνες της κοινωνικής τάξης, φυλής, εθνικότητας, κοινωνικού φύλου κ.λπ.;
3) Πώς δημιουργήθηκαν οι "ισχυρές" μορφές της ιδιότητας του πολίτη που γνωρίζουμε σήμερα;

Επειδή ακριβώς η ιδιότητα του πολίτη και μια συγκεκριμένη της διάσταση, η κοινωνική, αποτελεί το σημείο αναφοράς για την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, ο προβληματισμός για την ιδιότητα του πολίτη αφορά άμεσα τις συζητήσεις για τον κοινωνικό αποκλεισμό. Συνήθως οι συζητήσεις για τον κοινωνικό αποκλεισμό

ασχολούνται με επείγοντα κοινωνικά προβλήματα και τη χάραξη της κοινωνικής πολιτικής, παίρνοντας σαν δεδομένο ότι όλοι εννοούμε περίπου τα ίδια πράγματα με τον κοινωνικό αποκλεισμό, αν και δεν έχουμε καταλήξει σε έναν ορισμό του. Είναι όμως απαραίτητο να τεθεί το θέμα της εννοιολόγησης του κοινωνικού αποκλεισμού και άρα και της ιδιότητας του πολίτη. Σκοπός της υπόλοιπης εισήγησης είναι μια σύντομη, μερική, εξέταση ορισμένων πτυχών του προβληματισμού που έχει αναπτυχθεί γύρω από την έννοια της ιδιότητας του πολίτη, και ιδιαίτερα σε σχέση με το κοινωνικό φύλο.

Η έννοια της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη πηγάζει από το έργο του T. H. Marshall (1995) για την εξέλιξη της ιδιότητας του πολίτη, έργο που εκδόθηκε πρώτη φορά το 1950. Σύμφωνα με τον Marshall, η εξέλιξη της ιδιότητας του πολίτη χωρίζεται σε τρία στάδια. Κατά το πρώτο στάδιο, το 18ο αιώνα, αποκτήθηκε η αστική ιδιότητα του πολίτη, που αποτελείται από τα δικαιώματα που είναι απαραίτητα για την προσωπική ελευθερία, όπως τα δικαιώματα του λόγου, της σκέψης ή της θρησκείας. Κατά το δεύτερο στάδιο, το 19ο αιώνα, αποκτήθηκε η πολιτική ιδιότητα του πολίτη, που αφορά το δικαίωμα της συμμετοχής στην πολιτική εξουσία, είτε άμεσα, είτε έμμεσα με την ψηφοφορία. Τέλος κατά το τρίτο στάδιο, τον 20ό αιώνα, αναπτύχθηκε η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, δηλαδή η θεμελίωση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Το δικαίωμα σε ένα αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης, σύμφωνα με τον Marshall, εξασφαλίζεται από θεσμούς όπως το εκπαιδευτικό σύστημα και οι κοινωνικές υπηρεσίες. Το κράτος πρόνοιας αναπτύσσεται ως ο εγγυητής αυτών των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Ο Marshall έβλεπε την ανάπτυξη των κοινωνικών δικαιωμάτων του πολίτη ως αντίδοτο στη σκληρότητα του καπιταλισμού. Τις κοινωνικές ανισότητες που αναγνώριζε ότι γεννούσε ο καπιταλισμός, θα τις άμβλυνε η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών. Η κοινωνική τάξη δε θα ήταν η μοναδική αρχή διανομής πόρων, θα υπήρχαν και τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη σαν αντιστάθμισμα. Δηλαδή, η αγορά εργασίας και κεφαλαίου δε θα ήταν ο μοναδικός μηχανισμός διανομής πόρων, αλλά θα υπήρχε και ένας δημόσιος μηχανισμός διανομής. Η ανάπτυξη των κοινωνικών δικαιωμάτων θα προστάτευε τους πολίτες από τις αβεβαιότητες της αγοράς της καπιταλιστικής κοινωνίας. Η πρόσβαση στην παιδεία, την υγεία κ.λπ. δε θα ήταν συνάρτηση μόνο του εισοδήματος ή της κοινωνικής τάξης. Τα βασικά αυτά αγαθά θα ήταν εξασφαλισμένα για όλους τους πολίτες. Οι πολίτες θα ήταν ισότιμα μέλη της κοινότητας.

Όπως επισημάνθηκε πριν από χρόνια από διάφορες φεμινίστριες συγγραφείς, το μοντέλο του Marshall βασίζεται στην υπόθεση ότι ο πληθυσμός είναι ένα ομοιογενές σύνολο, ενώ στην πραγματικότητα απαρτίζεται από διάφορες ομάδες που είχαν και έχουν διαφορετικές σχέσεις με τις τρεις μορφές της ιδιότητας του πολίτη με τις οποίες ασχολείται στο έργο του. Το κοινωνικό φύλο αποτελεί βασικό άξονα της διαφοροποίησης στην πρόσβαση στις ιδιότητες αυτές.

Στο δυτικό κόσμο τουλάχιστον, οι διάφορες ιδιότητες του πολίτη δεν έχουν καταταχθεί ομοιόμορφα κατά φύλο. Για παράδειγμα, στην Αγγλία, που ήταν το βασικό σημείο αναφοράς για το μοντέλο του Marshall (Mann 1987), πολλές διαστάσεις και της αστικής και της πολιτικής ιδιότητας του πολίτη δεν ίσχυσαν για τις γυναίκες

παρά μόνο τον 20ό αιώνα. Για παράδειγμα, οι γυναίκες δεν είχαν διάφορες από τις προσωπικές ελευθερίες της αστικής ιδιότητας του πολίτη. Δεν είχαν δικαίωμα να διαλέξουν την κατοικία τους παρά ήταν υποχρεωμένες να διαμένουν εκεί που ήθελε ο σύζυγος. Οι παντρεμένες γυναίκες δεν είχαν το δικαίωμα ιδιοκτησίας ακινήτων. Ούτε ήταν ελεύθερες να διαλέγουν επάγγελμα, μια και υπήρχαν περιορισμοί που τις απέκλειαν από διάφορα επαγγέλματα και μορφές εργασίας. Το δικαίωμα ψήφου κατακτήθηκε πριν από ορισμένες από τις όψεις αυτές της αστικής ιδιότητας του πολίτη. Έτσι, η εμπειρία των γυναικών της Αγγλίας είναι αντίθετη με το μοντέλο του Marshall, σύμφωνα με το οποίο πρώτα κατακτάται η αστική ιδιότητα του πολίτη και μετά η πολιτική ιδιότητα. Μάλιστα υπάρχει σοβαρή επιχειρηματολογία που υποστηρίζει ότι σήμερα οι γυναίκες στις δυτικές χώρες δεν απολαμβάνουν όχι μόνο την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, το τελευταίο "στάδιο" του Marshall της ανάπτυξης της ιδιότητας του πολίτη, αλλά ούτε και τις άλλες δύο ιδιότητες του πολίτη, την αστική και την πολιτική, παρ' όλη τη σχετική νομοθετική τους επικύρωση (βλ. π.χ. Walby 1994, James 1996).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το μοντέλο του Marshall στηρίζεται στην αντίληψη της ομοιογένειας του πληθυσμού, δηλαδή θεωρεί ότι όλοι αποκτούν ταυτόχρονα την ίδια πρόσβαση στα διάφορα δικαιώματα. Όπως και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το μοντέλο βασίζεται συγκεκριμένα στην εμπειρία των λευκών αντρών και είναι η δική τους εμπειρία που θεωρείται κοινή για όλο τον πληθυσμό.

Αλλά όπως έχει επισημανθεί τα τελευταία χρόνια από διάφορους συγγραφείς (π.χ. Lister 1990, Lister 1995, Walby 1994), τελικά το πρόβλημα δεν περιορίζεται στο ότι δεν αναγνωρίζεται η ύπαρξη διαφορετικών εμπειριών από ποικίλες κοινωνικές ομάδες ως προς την απόκτηση των δικαιωμάτων. Το πρόβλημα δεν είναι απλά και μόνο να "προστεθούν" οι εμπειρίες των γυναικών, διαφόρων εθνοτήτων ή άλλων ομάδων, και να γίνει διαπίστωση ότι υπήρχαν καθυστερήσεις για ορισμένες ομάδες ως προς τη χρονική στιγμή που απέκτησαν τις διάφορες ιδιότητες του πολίτη.

Απεναντίας, το πρόβλημα είναι ότι το ίδιο το μοντέλο βασίζεται στην εμπειρία του άντρα και ότι η ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη βασίστηκε στον αποκλεισμό των γυναικών. Είναι ένα μοντέλο με έντονο φυλετικό χαρακτήρα, σφραγισμένο με το στοιχείο του φύλου. Είναι ένα μοντέλο που περιέχει συγκεκριμένες προϋποθέσεις για το δημόσιο και το ιδιωτικό και τη συνάρθρωση των δύο. Όπως παρατηρεί η James (1996, σ. 130), η αντίληψη της ιδιότητας του πολίτη στο δημοκρατικό φιλελευθερισμό "αποκλείει καθετί το παραδοσιακά γυναικείο. Οι δραστηριότητες, αξίες, τρόποι σκέψης και πράξης που έχουν από καιρό ταυτιστεί με τις γυναίκες θεωρούνται συνολικά εκτός πολιτικού κόσμου και πολιτών και δίχως σχέση μαζί τους".

Ιστορικά, η απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη συνδέθηκε με την ικανότητα της οπλοφορίας και της στρατιωτικής θητείας καθώς και με την υποτιθέμενη οικονομική ανεξαρτησία. Με αυτήν τη σύνδεση, σημειώνει ο Tilly (1995), έγινε δομικό στοιχείο της οργάνωσης του κράτους, δηλαδή του εγγυητή των δικαιωμάτων του πολίτη, το υπάρχον σύστημα των σχέσεων μεταξύ των δύο φύλων.

Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη αναπτύχθηκε και αυτή με βάση το υπάρχον σύστημα των σχέσεων μεταξύ των δύο φύλων. Βασίστηκε σε ένα συγκεκριμένο καταμερισμό της εργασίας κατά φύλο με τρόπο που απέκλεισε τις γυναίκες από την ίδια πρόσβαση στα κοινωνικά δικαιώματα που απολάμβαναν οι άντρες. Κλειδί για την πρόσβαση στα κοινωνικά δικαιώματα έγινε η συμμετοχή σε μισθωτή εργασία. Τα δικαιώματα και παροχές που συνδέονται με την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, όπως π.χ. η σύνταξη, δεν είναι το ίδιο ανοιχτά σε όλους και όλες αλλά θεμελιώνονται μέσω της μισθωτής εργασίας. Ο καταμερισμός της εργασίας κατά φύλο, σύμφωνα με τον οποίο οι γυναίκες επωμίζονται το βάρος της παροχής προσωπικής φροντίδας των μελών της οικογένειας -είτε παιδιών, συζύγων, είτε ηλικιωμένων συγγενών-, συνεπάγεται την παρεμπόδιση της ανάπτυξης της ίδιας σχέσης με την αγορά εργασίας που έχουν οι άντρες. Η πραγματοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων περνά μέσα από την αγορά εργασίας, από τη μισθωτή εργασία. Η χωρίς πληρωμή παροχή φροντίδας στο σπίτι δε θεμελιώνει δικαιώματα, δεν αναγνωρίζεται να έχει την ίδια αξία όπως η συμμετοχή σε μισθωτή εργασία.

Όπως έχει σημειωθεί, η ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας και των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι στενά συνδεδεμένη με την ανάπτυξη της μισθωτής κοινωνίας (O'Connor 1993). Το κράτος πρόνοιας διαμορφώθηκε μέσα από τις συλλογικές κινητοποιήσεις των εργαζομένων, κυρίως αντρών, και δομήθηκε σύμφωνα με ορισμένες προϋποθέσεις. Βασική προϋπόθεση για πρόσβαση στα κοινωνικά δικαιώματα απετέλεσε η μακροχρόνια συμμετοχή σε μισθωτή εργασία, που είναι χαρακτηριστική της εμπειρίας των αντρών και πολύ λιγότερο των γυναικών, λόγω του καταμερισμού της εργασίας κατά φύλο.

Συγκεκριμένα, στις περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ παρατηρείται ένα διαβαθμισμένο σύστημα πρόσβασης στα κοινωνικά δικαιώματα. Σε πολλά συστήματα, διακρίνονται οι εξής κατηγορίες. Πρώτα, υπάρχει μία κατηγορία δικαιούχων, κυρίως αντρών, που έχουν ατομικά δικαιώματα σε διάφορες παροχές, δικαιώματα που θεμελιώνονται από τη συμμετοχη στην αγορά εργασίας. Μια δεύτερη κατηγορία δικαιούχων αποτελείται από τα μέλη της οικογένειας. Η θεμελίωση των δικαιωμάτων των τελευταίων εξαρτάται από τις ασφαλιστικές παροχές άλλου μέλους της οικογένειας που συμμετέχει στην αγορά εργασίας. Υπάρχει επίσης μια ακόμη κατηγορία, κυρίως γυναικών, που λαμβάνει παροχές ή επιδόματα, που δε θεμελιώνονται μέσω της αγοράς εργασίας αλλά που δίνονται με βάση την ανάγκη που συνήθως υπολογίζεται στο επίπεδο του νοικοκυριού και που συνήθως είναι στο όριο της φτώχειας (O'Connor 1993).

Για παράδειγμα, στην περίπτωση των συντάξεων, οι γυναίκες συνήθως δεν έχουν άμεση πρόσβαση σε συντάξεις του ίδιου επιπέδου που απολαμβάνουν οι άντρες, λόγω του ρόλου της φροντίδας που επωμίζονται στο σπίτι. Οι γυναίκες που εργάζονται και θεμελιώνουν μεν ατομικό δικαίωμα συνταξιοδότησης, πολύ συχνά λαμβάνουν μικρότερες συντάξεις απ' ό,τι οι άντρες επειδή έχουν διακόψει τη συμμετοχή τους στην απασχόληση για να φροντίζουν παιδιά ή άλλα μέλη της οικογένειας. Γυναίκες που δε θεμελιώνουν ατομικό δικαίωμα μπορεί να έχουν έμμεση πρόσβαση σε σύνταξη,

μέσω του συζύγου, εφόσον παραμένουν παντρεμένες. Και τέλος, άλλες γυναίκες χωρίς άμεση ή έμμεση πρόσβαση, αναγκάζονται να προσφύγουν στις συντάξεις του κράτους που υπολογίζονται με βάση την ανάγκη (Walby 1994). Όπως και αλλού, και στην περίπτωση της Ελλάδας οι συντάξεις αυτές, που είναι ίσες με εκείνες του Ο.Γ.Α., είναι πενιχρές.

Έτσι, λοιπόν, με την ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας, οι γυναίκες εξασφάλισαν παροχές πρόνοιας κυρίως μέσω της εξαρτημένης τους θέσης στην οικογένεια ως συζύγων. Το σύστημα πρόνοιας βασίστηκε σε συγκεκριμένες αντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες οι γυναίκες τεκνοποιούν και κατά συνέπεια είναι "φυσικό" να τους ανατίθεται ο ρόλος της παροχής φροντίδας στους κόλπους της οικογένειας. Αναπτύχθηκε το κράτος πρόνοιας σύμφωνα με ένα πρότυπο όπου ο άντρας με την εργασία του "τρέφει" την οικογένεια και η γυναίκα εκτελεί απλήρωτη εργασία στο σπίτι και παραμένει μακριά από την αγορά εργασίας. Μπορεί αυτό το πρότυπο να ήταν όντως το ιδανικό πολλών αντρών και γυναικών την εποχή που εμφανίστηκε το κράτος πρόνοιας, αλλά πολύ συχνά οι οικονομικές συνθήκες που γνώρισαν πολλές ομάδες του πληθυσμού δεν επέτρεψαν την πραγματοποίηση αυτού του ιδανικού. Αυτό το μοντέλο του "άντρα-κουβαλητή" (male-breadwinner) που απετέλεσε το υπόβαθρο του κράτους-πρόνοιας, ίσως ίσχυε σε αρκετά μεγάλο βαθμό για γυναίκες της μεσαίας τάξης στο τέλος του 19ου αιώνα σε ορισμένες χώρες της Δύσης, αλλά όχι για τις γυναίκες της εργατικής τάξης (Lewis 1992).

Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη είναι και αυτή, λοιπόν, δομημένη πάνω σε συγκεκριμένη συνάρθρωση του δημόσιου και του ιδιωτικού, όπου η μισθωτή εργασία που εκτελείται στη δημόσια σφαίρα στηρίζεται σε απλήρωτη εργασία που εκτελείται στην ιδιωτική σφαίρα. Η ιδιότητα του πολίτη γενικώς, και όχι μόνο η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, συνδέεται ιστορικά με τη συμμετοχή στη δημόσια σφαίρα, όπως αυτή ορίστηκε. Ιστορικά οι γυναίκες έχουν αποκλειστεί με πολλούς και διάφορους τρόπους από τη σφαίρα αυτή, όπως με περιορισμούς στη συμμετοχή τους στη μισθωτή εργασία, με περιορισμούς στη δημόσια ομιλία τους και με απειλές βίας αν κυκλοφορούν χωρίς συνοδό σε δημόσιους χώρους (Walby 1994, James 1996).

Μια συγκεκριμένη συνάρθρωση του δημοσίου και του ιδιωτικού και τα συνακόλουθά της αποτελούν τόσο σημαντικά δομικά στοιχεία της ιδιότητας του πολίτη που έχουν εκφραστεί πολλές αμφιβολίες εάν η ανάπτυξη αυτής της ιδιότητας του πολίτη μπορεί και πρέπει να αποτελέσει στόχο των γυναικών. Όπως θέτει το θέμα η Walby (1994), μήπως η ιδιότητα του πολίτη είναι τόσο διαποτισμένη με συγκεκριμένες προϋποθέσεις για τα φύλα σχετικές με τη δημόσια σφαίρα και το πλέγμα της αγοράς και του κράτους, που δεν μπορεί να αποτελεί οικουμενικό πρόγραμμα, δηλαδή δεν μπορεί ποτέ να επιτευχθεί για όλους και όλες; Ο στόχος ποιος είναι; μια καινούργια εννοιολόγηση της ιδιότητας του πολίτη που να είναι "ουδέτερη" ως προς το κοινωνικό φύλο ή μια εννοιολόγηση που να αναγνωρίζει διαφορές ανάμεσα στις γυναίκες και τους άντρες; Ο στόχος πρέπει να είναι οι γυναίκες να συμμετέχουν όλο και περισσότερο με ίσους όρους στη δημόσια σφαίρα ή να ανατιμηθούν οι υφιστάμενοι ρόλοι τους στην ιδιωτική σφαίρα, με ανάλογους επαναπροσδιορισμούς της πολιτικής,

της κοινωνικής συμβολής κ.λπ., που να αναδείξουν αξίες και δραστηριότητες που έχουν παραδοσιακά ταυτιστεί με τις γυναίκες; Το δίλημμα αυτό -η επιδίωξη της ισότητας ή της αναγνώρισης της διαφοράς- απασχολεί από παλιά το γυναικείο κίνημα. Αλλά πρέπει να σημειωθεί ότι το "καινούργιο" ως προς το δίλημμα αυτό είναι ότι εκφράζεται όλο και περισσότερο η πεποίθηση ότι δεν είναι αντικρουόμενες έννοιες η ισότητα και η διαφορά και γίνονται όλο και περισσότερες προσπάθειες για τη σύνθεση των δύο (βλ. π.χ. Lister 1995, James 1996).

Αλλά δε σταματούν εδώ οι δυσκολίες που ενέχονται σε μια προσπάθεια εννοιολόγησης της ιδιότητας του πολίτη με τρόπο που να μπορεί να αποτελεί οικουμενικό πρόγραμμα που να αφορά όλο τον πληθυσμό. Μεταξύ άλλων, η Lister (1995) εξετάζει ένα δίλημμα που έχει προκύψει από τη μεταμοντέρνα κριτική προσέγγιση αλλά που απασχολεί πλέον συγγραφείς και άλλων προσεγγίσεων. Αφορμή είναι η "ασυμβίβαστη ένταση" που επισημαίνει ανάμεσα στα ιδανικά της ισότητας και της οικουμενικότητας από τη μία, που αποτελούν ιδανικά βασικά στην έννοια της ιδιότητας του πολίτη, και από την άλλη στην έμφαση των μεταμοντέρνων θεωρήσεων στη διαφορά και την πολλαπλότητα. Ανακύπτουν δύο ερωτήματα. Πρώτα, μπορεί μια έννοια που στηρίχτηκε στον αποκλεισμό των γυναικών να ξαναδιατυπωθεί με τρόπο ώστε να συμπεριληφθούν οι γυναίκες πραγματικά και όχι μόνο σαν προσθήκη; Και δεύτερον, μπορεί να "χωρέσει" σε μια τέτοια αναδιατύπωση η πλήρης αναγνώριση των διαφορετικών και μεταβαλλόμενων ταυτοτήτων που έχουν οι γυναίκες; Όπως σημειώνει η Lister, τα δύο ερωτήματα αυτά δείχνουν πως "τη φεμινιστική πρόκληση στην ψεύτικη οικουμενικότητα της γλώσσας του αφηρημένου ατομισμού, κάτω από την οποία κρυβόταν ένας πολίτης οπωσδήποτε αρσενικός, έχει διαδεχθεί μια παρόμοια πρόκληση στην ψεύτικη οικουμενικότητα της κατηγορίας 'γυναίκα'" (Lister 1995, σ. 3). Ψεύτικη επειδή όλα τα άτομα έχουν πολλαπλές ταυτότητες, που είναι μάλιστα ρευστές και επαναδιαπραγματεύονται συνέχεια, ενώ η τοποθέτησή τους σε κατηγορίες συνεπάγεται και τη συγκάλυψη άλλων διαφορών και ταυτοτήτων.

Σύμφωνα με τη Lister, η αποδόμηση της κατηγορίας "γυναίκα" σαν ενιαία δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι πρέπει να εγκαταλειφθεί η προσπάθεια να αναδιατυπωθεί η έννοια της ιδιότητας του πολίτη. Πρέπει να αναδιατυπωθεί με τρόπο που να λαμβάνει υπόψη μεν το κοινωνικό φύλο ή και άλλες κοινωνικές διαφοροποιήσεις, αλλά, από την άλλη, οι διαφοροποιήσεις αυτές να μην καταλήξουν να θεωρηθούν πάγιες κατηγορίες που εμποδίζουν την αναγνώριση άλλων διαφορών και ταυτοτήτων.

Η ιδιότητα του πολίτη είναι έννοια που χρησιμοποιείται για τη διερεύνηση και κατανόηση της διαφορετικής κοινωνικής ενσωμάτωσης διαφόρων ομάδων. Ταυτόχρονα είναι έννοια που αντιπροσωπεύει ένα πολιτικό πρόγραμμα, ένα πολιτικό ιδανικό. Παραπέμπει σε οικουμενικά δικαιώματα πολιτικής και κοινωνικής συμμετοχής, δηλαδή για όλους ασχέτως του φύλου, φυλής, εθνικότητας κ.λπ. Πρέπει να διασταυρωθούν οι συζητήσεις για τον κοινωνικό αποκλεισμό, που ορίζεται συνήθως αρνητικά ως προς την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, με τις συζητήσεις για την ιδιότητα του πολίτη. Η αναζήτηση μιας εννοιολόγησης της ιδιότητας του πολίτη που βασίζεται μεν στο ιδανικό της οικουμενικότητας αλλά που αναγνωρίζει τη διαφορά και την πολλαπλότητα είναι

μια αναζήτηση που αφορά άμεσα την αναζήτηση μιας εννοιολόγησης του κοινωνικού αποκλεισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

James, Susan (1996), "Καλοί και καλύτεροι πολίτες: Η ιδιότητα του πολίτη και η γυναικεία ανεξαρτησία," *Δίνη* 8.

Καβουνίδη, Τζένη (1996), "Κοινωνικός αποκλεισμός: Έννοια, κοινοτικές πρωτοβουλίες, ελληνική εμπειρία και διλήμματα πολιτικής," στο *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα*, τόμος Α, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Karantinos, Dimitris and Jennifer Cavounidis (1992), European Observatory on Policies to Combat Social Exclusion: Consolidated Report of Greece, Athens, *National Centre of Social Research*.

Lewis, Jane (1992), "Gender and the development of welfare regimes," *Journal of European Social Policy* 2 (3).

Lister, Ruth (1990), "Women, economic dependency and citizenship," *Journal of Social Policy* 19 (4).

Lister, Ruth (1995), "Dilemmas in engendering citizenship," *Economy and Society* 24 (1).

Mann, Michael (1987), "Ruling class strategies and citizenship," *Sociology* 21 (3).

Marshall, T.H. (1995), Ιδιότητα του Πολίτη και Κοινωνική Τάξη, Αθήνα, Gutenberg.

O'Connor, Julia (1993), "Gender, class and citizenship in the comparative analysis of welfare state regimes: theoretical and methodological issues," *British Journal of Sociology* 44 (3).

Tilly, Charles (1995), "Citizenship, identity and social history", *International Review of Social History*, 40, Supplement 3.

Walby, Sylvia (1994), "Is citizenship gendered?" *Sociology* 28 (2).